

Dagsverket

DALARNAS HEMBYGDSFÖRBUND

NR 4. 2023 ÅRG 41 PRIS 30 KR

Nu är det jul...igen

ÄR HON ALLDELES GALEN, för genom huvudet när jag fick beställningen från redaktören (Marina) om att skriva inledningstexten till detta nummer. Inte för att det är konstigt i sig att ta till orda i tidskriften som jag är ansvarig utgivare för. Det gör jag gärna. Men just i julnumret! De som känner mig vet ju att jag har en rätt sval hållning till julfirande.

"Sen har vi det där med att julfirandet startar allt tidigare på året. Första julgransbollen såg jag i butikerna i år redan i oktober."

Egentligen är det märkligt. Mina barndoms jular var inte annat än fina: mysig stämning, goda dofter och gotter, glittrande granar (alltid två!), sällan alltför rödnästa tomtar eller släktingar (även om ingen var absolutist), en smula för varmt visserligen i huset fram på julaftonskvällen p g a alltför ivrigt kamineldade, rikligt med julklappar, stoj och skoj i snön (alltid vita jular för?!) och inte minst: tid att försjunka i egen lek, pyssel och läsande.

Men någonstans under åren som gick skedde en förändring. Nu upplever jag - i likhet med många andra - att de uppskrivade och motsäggelsefulla förväntningarna på julens frid, den överdrivna hetsen, dubbelmoralen och inte minst den barocka konsumismen bara är kvävande och har suddat ut förutsättningarna för barndomens julstämning. Dessutom tycker jag att julpynt är rätt fult, men där har jag nog fel, eftersom många tycker precis tvärt om.

Sen har vi det där med att julfirandet startar allt tidigare på året. Första julgransbollen såg jag i butikerna i år redan i oktober. Etnologen Jonas Engman vid Nordiska museet kommenterar fenomenet med att våra högtidstraditioner rent allmänt sett förändras över tid. Under 1800-talet startade julen med Tomasmäss 21/12, under början av 1900-talet dök julskyltning upp några

Christer Björklund

veckor tidigare och nu talar vi normaliserat om tjuvstartarbegreppet "novent", det sammansatta nyordet för nedräkningen i november inför advent.

Kanske har berättelserna från de då starkt kritiserade julkalendrarna i TV i början på 1970-talet sublimant påverkat mig med tiden och skapat min skepsis? Vagt minns jag t ex att presentatören en gång stolt deklarerade (till alla tindrande barn - jag också - som hade bänkat sig framför rutan) att han minsann inte längre firade jul eftersom det var ett kommersiellt jippo. Men nu alla barn, nu kommer nästa härliga avsnitt av årets julkalender där Snucke får syn på utbetalningsavin med den frånvarande pappans underhåll till den ledsna mamman. Hur skulle man som barn förstå detta?

Samtidigt i min numera sträva inställning till julen inser jag att många trollbinds av ritualerna, av drömmarna, av påminnelserna och appellerna om medmänsklighet, av närheten till kyrkan, mytologin och till nära och kära och av donandet, ombonandet och cocoonandet i köken, i hemmen och tillsammans med vänner och kollegor. Så visst, det är bara att erkänna: julen har många sidor, både gräslaskiga och gnistrande vackra.

Låt mig därför avsluta med tre julstämningstips.
1) Läs Paul Austers *Auggie Wren's Christmas Story* eller se filmen *Smoke* som är baserad på denna novell.
2) Lyssna till Ariel Ramirez körmässa *Misa Criolla* på hög volym och reflektera över dess slutord "Danos la paz" (Giv oss frid).
3) Läs alla fina och intressanta artiklar i detta temanummer av Dagsverket.
Mycket nöje, god helg! ❖

Christer Björklund, museichef,
Dalarnas museum.

Dagsverket utges av Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund och Dalarnas museum

Adress: Box 22, 791 21 FALUN,
Tel: 023-666 55 00
Besöksadress: Dalarnas museum,
Stigaregatan 2-4, Falun. E-post:
dagsverket@dalarnasmuseum.se
www.dalarnasmuseum.se

Ansvarig utgivare:
Christer Björklund
Redaktör: Marina Andersson
Redaktion:
Bildresearch / Bildbehandling:
Merita "Mia" Ruotsalainen.
Ombrytning & Form: Anna K
Eriksson

Tryck: Henningsons tryckeri
Svanenmärkt.
ISSN: 0349-6139 (tryckt)
ISSN: 2001-7049 (online)

Distribution: Dagsverket utkommer fyra gånger per år och ingår i medlemskapet i Dalarnas Fornminnes- och Hembygdsförbund. Upplaga 2000 ex. per nummer. Medlemskap i DFHF för år 2023 erhålles genom insättande av 250 kr på bg 5604-8564. Som medlem får du en årsbok, 4 nummer av Dagsverket, 20 procents rabatt på Dalarnas museums och hembygdsförbundets publikationer.

Annonsera i Dagsverket:

Helsida: 1.600 kr
Halvsida: 800 kr
1/3-sida: 600 kr
1/4-sida: 400 kr
1/6-sida: 300 kr
1/8-sida: 200 kr
Priser exklusive moms

Manusstopp 2024

Nr 1, 1 februari

Redaktionen förbehåller sig rätten att förkorta och redigera insända texter. I och med att material lämnas till redaktören godkänner upphovsmannen också att det publiceras elektroniskt. Författarna är ensamma ansvariga för sina artiklars innehåll.

Dagsverket

Halmkronor från museets samling.
Foto Dalarnas museum

Redaktören har ordet

JAG HAR ALLTID ÄLSKAT JULEN. Som barn är det kanske inte så konstigt, julklappar, julkalendrar och julgodis är svårt att inte gilla som liten unge. Men julen har stannat kvar som en favorithögtid och det finns säkert någon enormt bra psykologisk teori som förklarar detta. Eller också är det bara så, att under vår nattsvarta decembermånad behöver vi någonting som lyser upp tillvaron, och därför har vi skapat en hel festmånad med ljus, girlanger, presenter, ljusslingor, glitter och dekorationer som i sitt överflöd är lätt att älska.

Julen är en fascinerande högtid med traditioner som mixar gammalt och nytt. Kristen och förkristen mytologi blandas och seder som både bevarats och omvandlas under årens lopp knyter oss till den ursprungliga traditionen, men också till de förändringar som utgör vår historia. Våra traditioner är inte resultatet av en ursprunglig händelse, utan en ständigt föränderlighet och anpassning till olika tider. Ett exempel på en föränderlig tradition är vårt luciafirande som ni kan läsa om i detta nummer.

För övrigt hoppas jag att ni kommer att ha mycket nöje av Dalarnas museum och Dalarnas fornminnes och hembygdsförbunds bok *En skog av kunskap*. Men nu skulle jag vilja önska er alla en god jul och ett gott nytt år. Vi ses igen 2024. ❖

Marina Andersson, redaktör

Ornäsbjörk - förförisk och falsk?

NÄR JAG MEDVERKADE vid framställningen av en av trädgårdsvärldens mest intressanta skildringar, inte bara en botanisk beskrivning, utan framförallt en berättelse om det historiska skeendet kring Sveriges så kallade riksträd, ornäsbjörken, var jag medveten om det tveegade kring äkta och "oäkta" ornäsbjörkar.

Vid mitt tillträde som yrkeslärare vid Vassbo Trädgårdsskola 1986, då ornäsbjörken utsetts som riksträd, kunde jag konstatera att Vassboparken hade två varianter, en med på stammen förekommande så kallade romboider och en med helvit stam. Utifrån en artikel i Trädgården 1923 fick jag så småningom detta bekräftat: "Vid Vassbo finns inte bara Sveriges äldsta ornäsbjörk, sedan ursprungsträdet föll i en storm 1890. Dessutom finns en mindre flikbladig variant, upphittad i närheten av den ursprungliga ornäsbjörken vid Lilla Ornäs, benämnd *Betula verrucosa*, 'Nova Dannfelt', nu planterad i Vassboparken". Man visste inte då att det i Stockholm vid nuvarande Frescati, direktörsbostaden för Experimentalfältets föreståndare, fanns tre av de fem ursprungliga träden från Erik Lindgrens förädlingar 1878 med material från Lilla Ornäs.

Flikiga blad

Sålunda har under årens lopp vid Vassbo Trädskola, Hushållningssällskapet, respektive Trädgårdsskola förökats nya träd utifrån dessa olika utgångsmaterial och allén genom Vassbo, är ett exempel på den i och för sig blygsamma skillnad vad beträffar flikbladighet.

Skillnaden i stamutformning och flikbladighet, kan innebära att Ornäsbjörkar i Dalarna, utifrån denna bakgrund i Vassbo Trädskola inte behöver vara så falska som det är sagt. Vid Kalleberg i Tomnäs, står en rotäktad björk, som kan anses vara Sveriges äldsta ornäsbjörk. Bekräftat enligt en redogörelse i Svenska Turistföreningens Resehandbok 1916, där min morfar Axel Ihrmark medverkade. Trädet upphittades vid Lilla Ornäs mellan 1885-1892 av dåvarande föreståndaren vid Vassbo lantbruksskola och Trädskola, Herman Juhlin Dannfelt.

Hedemoravariant

Frågan uppstår givetvis om det är spontanuppkomst eller unik frösädd av det ursprungliga moderträdet eller frösädd i grannskapet av glasbjörk, *Betula pubescens*, med dess vita stam! Flikbladiga träd saknar som regel hanhängen men det händer ibland att man kan finna plantor i trädets närhet. En före detta anställd vid lantbruksskolan, som erhöll en ornäsbjörk på sin 50-årsdag, fick erfara att grannen en dag visade på en liten planta vid sin garagevägg - en Hedemoravariant av flikbladig björk.

Skogslönnar

Vid Vassbo herrgård finns två flikbladiga skogs-

lönnar, som var sticklingsförökade vid Alnarp på 1910-talet, men 1997 kunde undertecknad finna sex plantor i närliggande rosrabbat sedan spontanbefruktning hade ägt rum.

Ornäsbjörkar

Således är det bara att finna sig i det faktum att det i Dalarnas park- och trädgårdsmiljöer finns såväl mer eller mindre flikbladiga ornäsbjörkar uppdragna vid Vassbo trädskola eller av den "felaktiga" klon som användes sedan Sveriges Stadsträdgårdsmästare utsett ornäsbjörken som riksträd. Då denna har så kallade musöron och lövsprickning 14 dagar tidigare än vårtbjörken, var tanken att man skulle inleda ett samtal med: "Har din ornäsbjörk slagit ut?"

Stamtillväxt

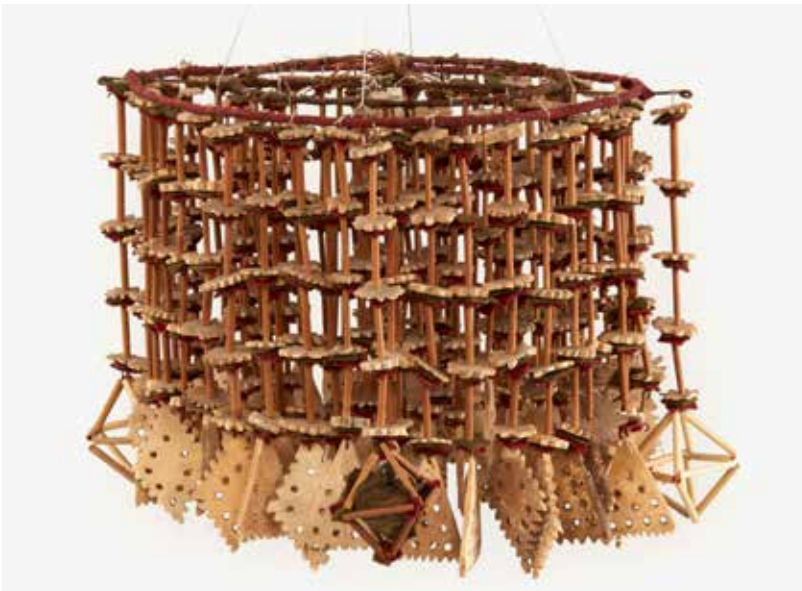
Följaktligen faller den sina löv tidigare, som man kunnat konstatera år med försommartorka. När vi förberedde boken om ornäsbjörken, fann vi denna rekommendation från Stensborgs Trädskola, Västerås/Karlstad, från 1930-talet: "Om vi har för vana att stamma upp parkträd, göra vi det icke på ornäsbjörken, ty den behöver alla grenar för sin stamtillväxt". Vilket bör stå klart för envar att flikbladiga träd behöver en större bladmassa än vanliga träd. ❖

Olle Ridelius, pomolog, Smedjebacken

Halmkrona
Julkrona
Himmel
Oro
Himmeli
Tikkrona
Ärtkrona
Lappkrona
Svinbortskrona

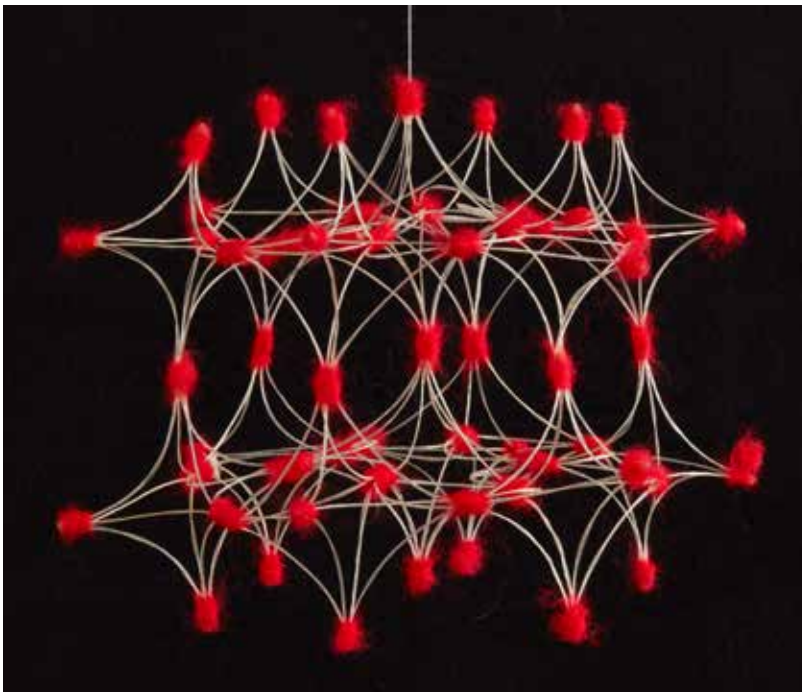

DESSA LÄTTA, BRÄCKLIGA KRONOR är tillverkade av ett enkelt och billigt material så som halm, vass, svinborst eller ärtor. Sedan pyntade med små bitar av färgglada tyger, glansigt papper, ulltussar eller bitar av björkticka. Allt detta enkla material tillsammans blir en fantastisk luftig skapelse som upphängd ger liv åt rummet när den rör sig.

Seden att tillverka och hänga upp tak/halmkronor till jul har förekommit över hela landet. Även till andra högtider har takkronor tillverkats, till påsk med ägg och fjädrar som dekoration, till bröllop ibland med brudparets initialer och årtal på tak av papper.

Några olika typer av kronor: De med paraplyliknande tak av halm, de luftigt bundna kronorna av sammanlänkade ledstycken, ringar med raka hängen med bitar av papper, tyg och ticka. Ofta är kronorna uppbyggda med en kombination av olika tekniker. Svinborstkronorna sätts ihop med vax och dekorerats med papper eller ulltussar. ❖

Sid 4

Ovan:

Halmkrona med tak. DM 00754

Nedan t.v.

Krona uppbyggd av rombiska former. DM 29003

Nedan t.h.

Krona uppbyggd av rombiska former. DM 29006

Sid 5

Överst:

Takkrona med bitar av björkticka. DM 29012

Ovan t.v.

Svinborstkrona. DM 18226

Ovan t.h.

Ärtkrona. DM 18225

T.h.

Halmkrona med tak. DM 29008

*Catrin Ståhl, föremålsassistent,
Dalarnas museum*

Tradition och elände

SÅ HÄR I JULETIDER är vi många som fördrivar tillvaron i lite extra bekvämlighet och överflöd, omgivna av god mat, sprakande brasor och nära vänner. Våra högtider är dessutom ofta starkt traditionsbundna, inte minst när det kommer till just maten vi äter. Vi behöver dock inte blicka tillbaka allt för långt i tid för att påminnas om att allt inte var bättre förr. Tider då hunger var en ständig följeslagare. Även om det gäller krig, missväxt eller andra typer av nödår så är vi människor ändå benägna att blicka tillbaka till våra traditioner. Kanske oftast som ett sätt att bevara ett uns av normal tillvaro i en annars prövande tid. Kring jul ska det vara som det brukar, oavsett omständigheter.

I Dalarnas museums samlingar finns som exempel flera typer av barkbröd bevarade, de äldsta dateras till nödåret 1816 och kommer från Lima socken. Men vi har också andra typer av barkbröd, gjorda lite extra fina (troligen i rånjärn), dekorerade med julgranar. Även barkbrödet skulle vara fint vid jul. Idag förknippas vi gärna barkbröd med de värsta nödåren, men faktum är att det var många människor i Sverige, kanske särskilt samerna och de boende i utbyggarmarkerna som dagligdags lagade mat på detta vis. Barkbröd behöver således inte bara vara förknippat med hungersnöd, utan kan ses som en historiskt viktig stapelvara i vissa områden. Under vilka omständigheter museets

julpyntade barkbrödsbakor tillverkats lär vi aldrig få veta, men de är ändå talande i en tid då mat slängs som aldrig förr. Vidare finns här även flera exempel på surrogatkaffe från första världskriget, då sjöhandeln över atlanten var begränsad. Även om riktigt kaffe inte fanns att tillgå ville de flesta vara vanan trogen och dricka sitt "morgonkaffe" ändå. Analyser på innehållet visar att kaffet mest består av rostat råg, i vissa fall utspätt med olika typer av gräsfrö. Några spår av kaffeböror gick inte att hitta.

Att avstå från vana eller tradition vid kris-tider kanske spår på känslan av bedrövelse hos oss människor, som ytterligare ett lager av misslyckande. Därför ska vi äta vår julmat och dricka vårt kaffe. I det sammanhanget kanske våra traditioner mer ska tolkas som ett hopp om en bättre framtid. ❖

Vad kommer du ha på julbordet i år?

Ovan:
Barkbrödsbakor med vackert julgransmönster i relief. DM 11936.

Nedan:
Förpackning med surrogatkaffe från aktieföretaget REX, juli 1918. DM 17748

*Simon Langwagen, antikvarie,
Dalarnas museum*

Dalarnas byggnadsvårdspris 2025

VART ANNAT ÅR DELAR Dalarnas museum, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund, Länsstyrelsen i Dalarna och Falu rödfärg ut Dalarnas byggnadsvårdspris och Publikpriset. År 2023 gick Dalarnas byggnadsvårdspris till Sven Erik Eriksson med byggnadsvårdsprojektet *Ekonomi-byggnaderna på Ollasgården i Bälinge*, Folkärna socken och Publikpriset gick till Byggnadsvårdsprojektet Slaktar-Gustafs gård på Jungfruberget, Stora Kopparbergs socken. År 2025 delas priset ut nästa gång.

Dalarnas byggnadsvårdspris vill redan nu be er att spana efter kandidater. Alla byggnadstyper är välkomna, men vi slår

speciellt ett slag för 1900-talets byggnader. Dessa byggnader har tidigare varit underrepresenterade i Dalarnas byggnadsvårdspris fastän även de kan vara kulturhistoriskt intressanta. Byggnadsvård omfattar hela byggnadskulturen; från enklaste ängsladan till imponerande disponentvillor, från medeltida timring till miljonprogrammets standardiserade byggnadsbestånd.

Tidigare vinnarobjekt finns inom Folkärna, Boda, Grangärde och Hedemora socknar. Vilken byggnadsvård finns i din socken? ♦

Håll ögonen öppna och nominera redan nu genom att skicka ett mail till: hembygdskonsulent marina.andersson@dalarnasmuseum.se.

Läs mer på byggnadsvardspriset.se

Överst: **70-tals villa. Frejavägen, Falun.**

Foto: Dalarnas museum.

Nedan t.v. **Vinnare av publikpriset 2023, Slaktar-Gustavs gård, Falun.**

Foto: Jacob Hidemark.

Nedan t.h. **Vinnare Dalarnas byggnadsvårdspris 2023, Ekonomibyggnaderna på Ollasgården, Bälinge.**

Foto: Sven-Erik Eriksson.

Gott grangodis

*Sugen på att göra kristyr?
Har är receptet:*

Kristyr

Ägg
Florsocker
Ättika
Karamellfärg

Ta en äggvita och vispa med florsocker (smeten ska bli fast, exakt mängd är svår att beräkna). Vispa hårt tills smeten är fast, den får inte vara rinnande. Tillsätt ca en matsked ättika och karamellfärg. Lägg ett smalt snöre eller sytråd på en bricka (hänge) och spritsa ut smeten så tråden hamnar där du vill ha hänget. Fäst ett bokmärke och låt torka i 2 dagar. Mycket nöje...eller kanske smaklig måltid.

NÄR JAG VAR EN LITET GRAN fanns det en prydnad i granen som var en stor favorit; julkristyren. Tillverkad av florsocker, äggvita, ättika och karamellfärg var julkristyren den sötaste och godast av julgransprydnaderna. Som barn brukade jag smaka på kristyren i mormors och farmors granar. Eller...smaka är fel ord, de var ju så gulliga att man inte kunde äta upp dem, och dessutom var jag livrädd för att den äldre generationen skulle upptäcka att jag gjort åverkan på dekorationerna vilket gjorde att jag bara försiktigt slickade på dem. I vuxen ålder har jag insett att kristyren brukade ligga i en kartong med juldekorationer då de inte hängde i granen. I kartongen fanns dessutom också rester efter råttlortar vilket jag som vuxen desperat försöker undvika att tänka på. Till råga på allt hade kristyren några år på nacken, vilket gör att jag med en rysning inser att förmodligen har några generationer av ungar gjort som jag och slickat på dekorationen. Hade jag haft bacillskräck hade det krävts årtal av terapi för att komma över det traumat.

Till min stora förvåning är jag inte den enda som varit sugen på julgransdekorationer; Anna-Karin Jobs Arnberg och Anna-Lena Rågfälts, antikvarie och pedagog på Dalarnas museum är årets julgransdekoratörer på Dalarnas museum, och i färd med att tillverka kristyr.

Anna-Karin berättar att hon som barn, när hon var ensam hemma smög in och satte sig under granen och knaprade på kristyren. Godis var inte något man åt till vardags, fanns något sött åt man, även om man fick gömma sig under granen för att våga göra det.

Även Anna-Lena minns kristyren i granen, och hon kastade längtande blickar efter den, men orkade motstå frestelsen, inte tack vare viljestyrka, utan alternativ. Hennes mamma bakade vita pepparkakor, vilket dämpade hennes sötsug. ❖

Redaktionen

Anna-Karin och Anna-Lena tillverkar och pyntar museets julgran.
Foto: Marina Andersson

Axplock från Dalarnas museum 2023

ÅRET LIDER MOT SITT SLUT och det är dags att göra en summering av 2023. Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbunds verksamhetsberättelse kommer alla förbundets medlemmar få tillgång till, så därför presenterar redaktionen ett *personligt urval* av händelser från museiåret 2023. Observera att det är ett urval som presenteras; när man läste alla de aktiviteter, projekt o dyl. som genomförts på museet kom insikten att en redovisning av allt som skett på museet skulle behöva många Dagsverketnummer. Här kommer alltså ett urval ur museiåret 2023 på Dalarnas museum.

*Först och främst måste museets flytt av föremål nämnas. Dalarnas museum har genomfört en föremålsflytt där museets samlingar flyttats till Tallenområdet i Falun. Samtliga i personalstyrkan har deltagit i projektet och fått det stora nöjet att lära sig mer om vad museets samlingar består av. Erfarenheter av flytten har samlats genom ett treårigt kunskapsprojekt som gått under namnet *Alla dessa föremål*. Projektet har dokumenterat flyttprocessen, vilket har resulterat i en handbok i ämnet. Här kan du läsa handboken <https://dalarnasmuseum.se/verksamhet/lardigmer/forskning/alla-dessa-foremal/> *Med anledning av de oroliga tider som råder har svenska staten, genom länsstyrelserna, inlett ett arbete med att märka ut platser som är centrala för kulturarvet och utreda hur viktiga föremålssamlingar kan forslas undan i händelse av krig. Som en del i det arbetet och som en del av det reguljära säkerhetsarbetet har även Dalarnas museum arbetat med krishantering. Det har också Dalarnas fornminnes- och

hembygdsförbund gjort. DFHF kommer att kontakta sina medlemmar om detta.

*Museets publika erbjudanden har varit många. En ny basutställning kallad *Klädd i Dalarna* invigdes i juni som upptakt till ett av årets stora temaområden, nämligen dräkt. Kunskapsevenet *Dalarna Folk Fashion weekend* hade samma fokus. Dalarnas museum, Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund och Dalarnas läns hemslöjdsförbund presenterade med stöd från Region Dalarna en helg i dräkts tecken med föreläsningar, underhållning, workshop, dräktparad m m. Under evenetet invigdes även Karin Ferners välbesökta utställning *Extra allt och lite till - lad, slims och kronor i en anda av återbruk*. Besöksmålet Dalarnas museum nominerades av DBEF till utmärkelsen Guldvingen 2023 och hamnade på en god andraplats. En andraplats fick också vandringen *Tassa genom Falun* som nominerats till årets pedagogiska pris av FUIISM.

*Pedagogerna har arbetat med projekten *Framtidens kulturarvs pedagogik* och *Mitt slott ditt slott*.

*För barn och vuxna finns familjesöndagarna och annan lovverksamhet.

*Carl XVI Gustaf har suttit 50 år på tronen och besökte Dalarnas museum i augusti för att bland annat titta på en utställning med foton från konungens besök i Dalarna.

Foto: Ingela Sannesjö

*I *Ting som talar*, talar antikvarier om ting. Alla ting har en historia som Dalarnas museum vill föra fram och årsboken 2024 kommer att ha tema samlingar. Årsboken 2023 *En skog av kunskap* har tema skog och med anledning av detta har en del aktiviteter om skog genomförts, bland annat en föreläsning av Karin Perers. Karin föreläste i en hybridföreläsningsserie *Högt och lågt*.

*Föreläsningar har också genomförts på hembygdsgårdarna, bland annat på temat arkeologi. Förutom temadagen arkeologi på Borlänge gammalgård har besiktningsarbeten försiggått, samt förundersökningar och schaktövervakningar för att bevaka ev. arkeologiska spår.

*I ett tidigare nummer av Dagsverket berättades om Kulturmiljöprogrammet i Mora, Borlänge och Falun. Programmet

befinner sig i olika stadier och i Borlänge har föredrag och utställning genomförts på biblioteket, i Falun bearbetas text och bilder för att läggas upp på kommunens hemsida. Kyrkogårdsinventeringar sker bland annat i Aspeboda, Stora Tuna, Hosjö, Djura, Grycksbo, Folkärna och Norra griftegården i Borlänge. På Leksands kyrkogård har en exkursion om stensorter och bearbetning av sten genomförts, med hjälp av en stenhuggare. Renoveringsarbete har också utförts, liksom en byggnadsvårdsdag vid gruvan, där årets byggnadsvårdspris delades ut. Apropå Dalarnas byggnadsvårdspris, nomineringen har inte öppnat än, men se till att ni har ögonen öppna och hjälp oss hitta lämpliga objekt som gjort sig förtjänta av ett byggnadsvårdspris.

*Allt detta och otroligt mycket mer har hänt på Dalarnas museum, och kommer

att hända framöver. En ursäkt till mina kollegor för att jag inte har mäktat med att ta upp alla era projekt och aktiviteter, här finns mycket mer att berätta om. ❖

Marina Andersson, redaktör

Foton: Dalarnas museum

Kom ihåg!

Dalarnas Fornminnes och Hembygdsförbunds
årsmöte:

20 april 2024

Motioner ska vara DFHF till handa senast den
15 mars 2024.

Mer information kommer.

Lucia

- en tradition i förändring

Luciakrona av plåt. DFK 0255-127. Foto: Dalarnas museum.

HEMBYGDSRÖRELSEN ARBETAR MED traditioner; vi bevarar och uppmärksammar vår historia från ett lokalt perspektiv och presenterar en mikrohistoria. I dag är dessutom traditioner i ropet; det gamla har blivit trendigt eftersom det anses vara "äkta". Vi har år 2023 ungefär samma syn på äldre tiders företeelser som nationalromantikerna vid förra sekelskiftet; vi söker oss till "autentiska" upplevelser, vi renoverar i "gammaldags" stil, och hyllar traditioner. Men frågan är vad som händer med traditioner som inte tillåts utvecklas.

En tradition som har förändrats genom århundradena är luciafirandet, som i mångt och mycket har skapat kontroverser under senare år. Vem mins inte Bollnäs folkhögskola som fick sitt luciatåg stoppat, då en politiker upptäckte att man inte hade en kvinnlig lucia. Tåget ställdes in (visst är det fint när vi tillämpar armlängds avstånd inom kulturen).

Samma reaktioner har skett i andra sammanhang där man har valt lucia av ett kön som inte är kvinnligt. Lucior med "rätt" kön, men med en hudfärg mörkare än en Alvedon, har också från vissa grupper utsatts för kritik, eftersom lucia enligt tradition ska vara blond och blåögd. Denna tradition, att fira lucia med en procession, med lucia i täten i ett offentligt luciatåg är dock bara ca ett sekel gammal

Ska man spekulera lite skulle anledningen till att Lucia ska vara blond vara just därför att seden började firas på det sätt som vi känner till för hundra år sedan och kan ha lite med den tidens forskningsfält rasbiologi. Det första luciatåget som firades i Sverige var en skönhetsävling, vilket ju när man tänker efter inte riktigt matchar den riktiga Lucia. Vårt lilla helgon från Syrakusa ska enligt en legen har stuckit ut sina strålande vackra ögon för att inte vilja locka till sig män då hennes liv tillhörde Gud (förenklat uttryckt), vilket gör att när man tänker efter förefaller det ganska bisarrt att få henne med en skönhetsävling där kvinnor uppmärksammas för det som

Djävulen som han porträtteras på dalmåningar.

Foto: Dalarnas museum.

Lucia såg som ett problem; ett vackert utseende.

I vilket fall som helst var 1920-talet, då de första luciatågen gick av stapeln, en tid då rasbiologin hade ett starkt stöd i samhället och var ett etablerat forskningsfält. "Den nordiska rasen" var ett dåtida skönhetsideal. När man korade lucior eftersökte man sådana som representerade "det kärnsvenska ljusa och solblonda". Därav bilden av den blonda lucian.

Lucia var, som säkert alla vet ett italienskt helgon, hon led, som många andra helgon martyrdöden och helgonförklarades. I vår kalender hamnade hon den 13 december, men någon luciakult i Sverige fanns inte under den katolska tiden. Istället var den 13 december den natt på året då dagen var kortast och natten längst (en viss förenkling men är man intresserad kan man läsa mer om lucianatten och hur den sammanföll med årets längsta natt). När det var som mörkast var enligt folktron onda makter i rörelse och det har

framförts en teori om att "Lucia" egentligen var sprunget ur namnet Lucifer eller Lilith. Den senare är enligt mytologin Adams första hustru som visade sig vara lite för bångstyrig för att vara riktigt passande som urmoder för mänskligheten, och en ny fru, Eva, producerades. Lilith blev någon form av demon som på senare tid i viss utsträckning har återupprättats som en betydlig självständigare kvinna än den väna Eva.

Medeltidens luciafirande var inte det änglalika uppträdande vi ser i dag. Under den katolska tiden var i stället luciadagen en dag då allsköns oknytt var ute och levde rövare och Djävulen var lös för att fira mörkrets seger över ljuset. Då gällde det att skydda sig så gott det gick. Lucia var för övrigt under medeltiden ganska lik det luciafirande många firar i dag; mer fest och fylla än lussekatter. Lucia var en galen dag; när ändå allt oknytt var ute och härjade kunde man göra samma sak själv. Luciadagen var en natt av spex och skoj och enligt vissa källor tilläts män klä

sig i kvinnokläder och vice versa, något som annars inte var tillåtet. Ett personligt perspektiv är att den katolska tidens luciafirande hör hemma i bondgårdarna, men under 1700-talet kommer herrgårds-lucia, då man den 13 december väcktes av en vitklädd tös som serverade frukost. Herrgårdslucian fanns i Västsverige och en teori är att den med studenter från väst kom till universitetsstäderna. Processionerna lyste fortfarande med sin frånvaro och det är först under 1920-talet som procession och skönhetstävlingen kom i gång och har pågått allt sedan dess.

Men en annan problematik har uppstått på senare tid; luciatågen läggs ner. Många

organisationer hittar inte deltagare till sina tåg och luciafirandet ställs in lite här och där. Kan detta vara ett tecken på att den gamla traditionen har förlorat sin charm? Att den inte har åldrats väl på grund av att skönhetstävlingar är lite passé? På grund av att lucia egentligen inte har något budskap? På grund av att ideella engagemang avtar? Eller på grund av luciafirandets estetik känns otrendigt och lite dammigt? Att bevara en tradition och inte tillåta den att förändras innebär en fossilisering och så småningom ett borttynande som slutar i ett upphörande. Men vad får man då göra med en tradition och när slutar den vara den sed den från första början var och övergår i något annat?

Detta har hänt åtskilliga seder under årens lopp, mycket av det vi tror är gammalt och oföränderligt har egentligen omvandlats åtskilliga gånger under historiens gång och är i dagsläget något helt annat än vad det skapades som, så som ofta är fallet. Historia är förändring och traditioner är en länk till det förflutna, ett samtal med det förgångna och i ständig förändring. ❖

*Marina Andersson, antikvarie,
Dalarnas museum*

Luciabalnen i Falun den 16 december 1944.
Foto: Sven Berg (SEB)

Anna Wettergren-Behm

Boktips

Den svenska textilkonstnären Anna Wettergren Behm (1877-1936) var en förnyare av svensk textilkonst, och förnyade bland annat damastvävningen. Hon var dessutom nära vän till Otilia Adelborg, efter att ha bott hos familjen Adelborg.

Boken Anna Wettergren Behm består av samtidens bild av Anna Wettergren Behm och består av artiklar från dåtida tidningar.

Kontakta redaktionen för information om vart man kan köpa boken, mail: dagsverket@dalarnasmuseum.se

Julquiz

1. *Midvinternattens köld är hård...*

inleds dikten.

- a) Vad heter författaren?
- b) Vad heter dikten?

2. Varje jul visas *Karl Bertil Jonssons julafton* på TV.

Vad heter författaren?

3. En adventskalender som visades flera gånger i Sveriges television handlar om en kvinna som ofta uttalar orden "Göta Petter".

- a) Vad heter hon?
- b) Vem skrev om henne?
- c) Vad hände henne ibland?

4. Vilket nummer har psalmen *Det är en ros utsprungen* i psalmboken?

5. Filmen hade premiär 1982. Den inleds med ett storslaget julfirande hos familjen Ekblad.

- a) Vad heter filmen?
- b) Vad heter regissören?
- c) Namnge fem skådespelare ur den mycket namnkunniga ensemblen.

Svaren presenteras i nästa nummer av Dagsverket. Svaren finns också på dalarnasmuseum.se/verksamhet/dalarnas-hembygdsforbund/

Rätta svar på förra numrets frågor:

- 1. Herr: Brasilien 5 titlar, Dam: USA 4 titlar
- 2. August Strindberg 3. Tage Erlander
- 4. Winston Churchill 5. 1940 6 a. Petrograd och Leningrad 6b. Königsberg 6c. Konstantinopel. Staden kallades också, under vikingatid för Miklagård. 7a. Cary Grant 7b. Josef Stalin 7c. Gustafsson 8. Bamako 9. Peugeot år 1803

*Dalarnas museums och
Dalarnas Fornminnes- och
hembyggsförbunds årsbok 2023.*

EN SKOG AV KUNSKAP

**En skog av kunskap handlar om
Dalarnas skogar förr och nu.
Följ med oss och utforska skogen
genom en mångfald av berättelser
och perspektiv.**

**Här ryms allt från flora och fauna
till ägandeskap, naturvård och
kulturvård, skogsbunden tradition
och inspiration, ting av trä och
mycket mer!**

B

Hållbart med PostNord
Sverige, Port Payé

Posttidning - Ej retur

DFHF, Box 22, 791 21 FALUN

DALA KONST

DALARNAS KONSTFÖRENING

23 16 DECEMBER
20 JANUARI
DALARNAS MUSEUM

**Julklappar
hittar ni i
museibutiken**

**Varmt
välkomna!**

*God Jul och
Gott nytt år!*

Önskar DFHF:s styrelse och redaktionen

